

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

РОМАНЕНКО ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА

УДК 883.3.09-3

КОНЦЕПЦІЯ ЛЮДИНИ
В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 20-хроків
(на матеріалі прози Г.Михайличенка, М.Хвильового,
М.Івченка, В.Підмогильного)

10.01.01– українська література

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

Київ-2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури ХХ століття Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор

Семенюк Григорій Фокович,

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри української літератури ХХ століття.

Офіційні опоненти: член-кореспондент НАН України,

доктор філологічних наук, професор,

Дончик Віталій Григорович,

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка, завідувач відділу української літератури ХХ століття;
кандидат філологічних наук, доцент

Савченко Ірина Віталіївна,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри української літератури.

Провідна установа: Ніжинський педагогічний університет імені М.В.Гоголя, кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, м.Ніжин.

Захист відбудеться “16” квітня 2002р. о 16.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул.Пирогова,9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ, вул.Пирогова,9.

Автореферат розісланий “12” березня 2002р.

**Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради**

Гальона Н.П.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Естетичний феномен українського відродження початку ХХ ст. пов'язаний із становленням у суспільстві, а зрештою, й у літературі нового культурно-художнього типу характеру людини. Водночас це доба трагедій і розчарувань, зменшення віри в раціональне, у здатність людського розуму докорінно змінити природу особистості й суспільний устрій.

О.Білецький, М.Зеров, Ф.Якубовський, М.Доленга, П.Коваленко, В.Коряк та ін. літературознавці 20-х років ХХ віку першими зазначили прагнення своїх сучасників осмислити глибинні зміни у духовному світі людини революційної доби. На думку дослідників кінця ХХ ст. (М.Жулинського, В.Дончика, В.Агеєвої, В.Мельника, Н.Михайловської, С.Журби тощо), українська проза змальовує самотню, духовно спустошену особу, відстоює культ неповторної індивідуальності, апелює до етичних установок героїв.

Творчі пошуки цілої плеяди молодих прозаїків хоч і знаходяться на різних полюсах ідейно-естетичних шукань літератури 20-х рр., однак об'єднуються на основі характерних для цієї епохи принципів змалювання людини й світу в провідних творах. У межах імпресіонізму, інтелектуального реалізму, неоромантизму Г.Михайличенко, М.Хвильовий, М.Івченко, В.Підмогильний моделюють складну внутрішню драму особи з розколотою свідомістю, відтворюють динаміку внутрішніх змін “я” героя.

Спільними естетично-стильовими засадами творчості прозаїків 20-х років ХХ ст. стала концепція людини нової епохи, яка відчуття самотності та непотрібності поєднувала з “активним романтизмом” вітаїстичної закоханості у буття загалом і майбутнє зокрема. Концепт “відродження й становлення” є основним в етичній моделі героїв епохи революції та громадянської війни, він відображає й романтичне самоствердження персонажа в нових суспільних реаліях, і трагізм його відірваності від універсальних першооснов буття.

У сучасному теоретичному інструментарії літературної науки поняття “концепція людини” об'єднує різні рівні художнього тексту й передбачає аналіз найдрібнішої деталі поетики твору, закономірностей художнього письма й мислення автора, типу культури тощо. Значний внесок у розробку теоретичних положень цього терміна зробили М. Жулинський, Л. Кіракосян, А. Бочаров, В. Марко та ін. Нині концепція людини — це всеохоплююче літературознавче по-

няття, що дозволяє на основі дослідження внутрішньої структури тексту виділити багатство та неоднозначність етичних установок змальованого у творі індивідуума, проаналізувати закономірності художнього мислення автора, мовнокомунікативні форми вираження культурно-художнього типу характеру героя в літературі.

Жанрово-стильові, художньо-образні особливості творчості письменників 20-хрр., визначені у розвідках М. Жулинського, Т. Гундорової, В. Агеєвої, В. Мельника, В. Шевчука тощо, не охоплюють повністю питання поетики прози даного періоду, не містять цілісного аналізу змін та особливостей індивідуального мовнообразного оформлення образу людини в епічних творах митців 20-х років ХХст. Водночас останні дослідження з проблем творчості Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного засвідчують доцільність концептуального підходу до аналізу творів цих авторів. Конкретний текстуальний аналіз, спостереження над структурною організацією текстів епосу 20-х років ХХст. дозволяє не лише виявити особливості образотворчих засобів вираження сутності людського “я”, а й уперше спеціально розглянути специфіку змалювання людського характеру в прозі доби Розстріляного Відродження.

Комплексний естетичний аналіз усіх рівнів епосу 20-х років ХХст., теоретичне осмислення кардинальних змін у художньому мисленні епохи та визначення еволюції художньої концепції людини доби Розстріляного Відродження у творах прозаїків – своєчасні і важливі завдання сучасного літературознавства. Дослідники все частіше звертаються до аналізу концептуальної своєрідності творів, вивчення духовного, естетичного, індивідуально-авторського, культурно-історичного досвіду, втіленого в літературі. Актуальними для сучасної науки про літературу залишаються й інші питання, яким присвячено це дослідження: філософсько-естетична трансформація свідомості людини епохи Розстріляного Відродження, докорінне переосмислення відносин “суб’єкт—об’єкт” у літературі, аналіз специфічних художніх засобів вираження сутності людського “я”, різних рівнів реальності (об’єктивної, суб’єктивної, мистецької тощо) у рамках інтерсуб’єктивного епосу 20-х рр.

Мета дисертаційного дослідження — з’ясувати естетичні особливості художньої концепції людини доби Розстріляного Відродження у творчості Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного в контексті становлення нових ідейно-художніх принципів змалювання особи у прозі.

Дослідження передбачає **розв'язання таких завдань:**

1) визначення літературознавчих особливостей поняття “концепція людини”;
2) розкриття нових естетичних засад змалювання особистості в літературі 20-х років у зв'язку з формуванням метафоричного прозового мислення на початку ХХ ст.;

3) дослідження художньої концепції людини доби Розстріляного Відродження у творчості Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного шляхом ґрунтовного аналізу образної тканини творів, специфіки моделювання в них часопростору та образу головного героя;

4) виявлення традиційної та індивідуально-авторської образності, що формує художню концепцію людини доби Розстріляного Відродження в прозі даного періоду;

5) з'ясування естетичних особливостей інтелектуальної прози М. Івченка та В. Підмогильного;

6) визначення напрямку еволюції концепції людини в українській прозі 20-х рр.

Об'єктом аналізу виступають “Блакитний роман” Г. Михайличенка, новели і повісті М. Хвильового та М. Івченка, романи “Місто” В. Підмогильного та “Робітні сили” М. Івченка. Окрім творчого доробку, до аналізу залучається періодика 20–30-х рр. як України, так і діаспори, архівні матеріали — рукописи й листи, записники й щоденники М. Івченка, листування В. Підмогильного тощо.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стали літературно-критичні розвідки вітчизняних й зарубіжних дослідників, присвячені питанням розвитку української прози першої половини ХХ ст. До аналізу залучено праці з філософії, психології творчості, а також з теорії літератури, які розкривають як своєрідність теоретичних аспектів поняття “концепція людини”, так і особливості її формування в прозі 20-х рр. ХХ ст.

Застосування системного й порівняльного методів літературно-історичного аналізу в зв'язку з лінгвостилістичними, текстуальними прийомами дослідження дозволило виділити подібні і відмінні риси художньо-образних систем прози Г. Михайличенка, М. Хвильового, М. Івченка, В. Підмогильного, еволюцію художньої концепції людини доби Розстріляного Відродження, що визначала своєрідність епічного мислення в українській літературі 20-х років ХХ ст. і сформувала новий тип прозових творів.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що у ньому вперше висвітлено

особливості змалювання характеру людини доби Розстріляного Відродження, простежено еволюцію художньої концепції людини 20-х років ХХст.

У дисертації вперше робиться спроба по-новому осмислити поняття “художня концепція людини” й на основі виділених її трьох структурних рівнів з’ясувати стильову, жанрову, мовнообразну своєрідність прози Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного у контексті розвитку епічного мислення першої половини ХХ віку. На рівні мікроаналізу досліджено естетичні та культурно-філософські особливості художніх концепцій людини прозаїків Розстріляного Відродження, що дозволило з’ясувати своєрідність образотворчих засобів вираження сутності людського “я” в епосі 20-х років ХХ століття. У дисертації систематизовано й узагальнено естетичні принципи змалювання людського характеру в прозі Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного.

Теоретичне значення роботи полягає в застосуванні нових підходів до дослідження художньої концепції людини, які дозволяють з’ясувати неповторність поетики твору. Висновки дисертації сприяють поглибленню знань про естетичні особливості літературного процесу 20–30-х рр. ХХст., зокрема про своєрідність характеру людини в творах прозаїків доби Розстріляного Відродження. Результати дослідження відкривають нові можливості як у вивченні особливостей творчих манер Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного, так і для створення цілісної концепції розвитку української літератури ХХ віку, її періодизації, систематизації й узагальнення естетичних принципів образотворення епохи Розстріляного Відродження.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що його матеріали й висновки можуть бути використані у підготовці лекційних курсів з історії української літератури ХХ століття, а також спецкурсів, практичних занять, факультативів з проблем поетики прози Розстріляного Відродження для славістів, філологів, студентів гуманітарних вузів, а також у практиці викладання в середніх навчальних закладах.

Апробація та впровадження дисертаційної роботи відбулася при її обговоренні на засіданнях кафедри української літератури ХХ ст. Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у виступах на щорічних науково-практичних конференціях у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка у 1998, 1999–2000 рр., на всеукраїнських міжвузівських наукових конференціях у Ки-

ївському та Чернівецькому університетах (1998, 1999, 2000рр.). Дисертація є складовою частиною комплексного дослідження №01БФ04401 “Альтернативні напрями у розвитку образної думки в російській та українській літературі ХХст.: їх роль у формуванні духовного світу людини”, над яким працює колектив кафедри української літератури ХХст. Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Основні положення дисертації відображено у 5 публікаціях.

Структура роботи. Кандидатська дисертація складається зі вступу, двох розділів та висновків (156 сторінки) і списку використаної літератури, який нараховує 264 позиції.

Основний зміст дисертації

У **вступі** обґрунтовуються актуальність теми дослідження, методологія аналізу, розкривається стан вивчення проблеми, формулюються мета й завдання, визначається практична цінність роботи.

Розділ I. Художня концепція людини 20-х рр.: естетичні засади реалізації.

Провідні принципи, засоби зображення та інтерпретації людини й дійсності відображають концептуальну своєрідність як самого твору, так і творчості митців певного періоду. Вони уособлюють унікальні світоглядні та онтологічні моделі, що виражають неоднозначність буття та людського характеру.

Художня концепція людини представляє собою естетично оформлену універсальну модель особи, що передає тип світовідчуття епохи й автора. Це інтелектуальне вираження у певних мовних формах, образно-метафоричних засобах та інших структурах тексту сенсу буття людини, її духовного світу. Художня концепція людини є особливим способом естетичного освоєння світу на різних рівнях художньої системи твору: від мікроелементів (деталей) до ідейного цілого, поетики твору, від закономірностей художньої організації матеріалу письменником до культурного та літературного феномену твору.

Своєрідність образного перетворення системи “людина—світ” відображена насамперед у концептуальних особливостях твору, що охоплюють три структурні рівні художньої концепції людини.

Структурно-стилістичний об’єднує мовностилістичні, семантичні особливості мікроелементів (деталей) тексту, поетичні образи, які втілюють етичні установки, суперечливе внутрішнє життя героїв, формують їх смислове ціле.

Художньо-образний рівень включає діалектику розвитку характерів персонажів, особливості часопростору твору як суперечності між зовнішньою дійсністю і внутрішнім життям особи, виражає світоглядну модель людини через психологізм.

Філософсько-універсальний рівень є втіленням певних універсальних смислів “людського” у творі в найрізноманітніших їх виявах— любов, страх, ненависть, трагедія, тиранія, самотність, розгубленість, непотрібність тощо; репрезентує культурно-художній тип людини певної епохи у тексті.

Основою світоглядних та естетичних трансформацій у мистецтві 20-х рр. стали насамперед суперечливі зміни у внутрішньому світі людини. Доба духовних потрясінь, що пройшли крізь людські душі, зачепивши свідомість, знищивши традиційні етичні орієнтири й установки, виводить на арену наукових, філософських, мистецьких досліджень неповторну індивідуальність з трагічним світовідчуттям.

Відтак зміщуються центри епічного повіствування. Епос 20-х років ХХ віку — це поле взаємодії інтелектуальних, моральних, естетичних смислів. Прозаїки створюють не гострий фабульний поворот, а багатозначну психологічну колізію, що стає головною рушійною силою оповіді.

Кардинальність суспільних змін зумовила появу новітніх міфів про першооснови буття. Цим міфом став “Блакитний роман” Г.Михайличенка. Єгипетська міфологія, елементи казки, алегорії, езотеричні символи, на яких ґрунтується характер героя “Блакитного роману”, моделюють умовного персонажа — людину універсального змісту.

Частина українського письменства в духовному поступі мистецтва 20-х рр. вбачала творення нової соціальної культури, зміну свідомості усїєї епохи. Я.Савченко (“Доба і письменник”), як і Б.Коваленко (“Пролетарські письменники”), В.Коряк (“В боях”) обстоювали соціальну детермінованість образу людини у творі. Естетичними засадами змалювання такого героя виступали типовість, соціальна доцільність, ідеологічна еволюція. Ці принципи формували в літературі тип аскета, виняткового персонажа. Нормативні риси його характеру зумовили появу міфологічно-титанічної концепції людини, що спрощувала й вульгаризувала індивідуальну неповторність особи.

Водночас у літературі існувала й інша тенденція змалювання особи в творі, її втілено в концепціях М. Могилянського (виступ на диспуті 24 травня 1925р.), М.

Івченка (записники, щоденники), В.Підмогильного. Вбачаючи за соціальними змінами епохи докорінні духовні трансформації, ці письменники зверталися до філософсько-етичних засад світогляду людини нової епохи.

Героїв Михайла Івченка та Валер'яна Підмогильного об'єднує прагнення розв'язати проблеми сенсу буття людини, з'ясувати в кризовій ситуації особистого життя власні прагнення й можливості. Концепції такого героя ґрунтуються на суб'єктивності змалювання, психологічному імпресіонізмі, філософсько-інтелектуальних теоріях екзистенції людини, що опинилася на соціальному роздоріжжі,

Українська література представляє й інший тип — людину трагічного світовідчуття, що водночас формується як “громадянин нової епохи”. Це особистість універсального чину, “м'ятежний геній” майбутнього. Безпосереднім втіленням особи такого типу стає герой М. Хвильового. Характери його персонажів ґрунтуються на мотиві трагічного роздвоєння, дослідженні внутрішнього світу героя в екстремальному стані через виявлення психологічних змін характеру, темі зруйнованих ілюзій, асоціативності образів, зміні часопростору твору, а введення в текст алюзій, візій відображає розірваність свідомості й призводить до хронологічних зрушень у композиції.

Українська проза 20-х років у художніх структурах епосу розкриває через індивідуальне світосприйняття персонажа перетворення (відродження) психічного й внутрішнього світу героя, його світорозуміння й самоусвідомлення, що стало основою **концепції людини доби Розстріляного Відродження**.

Однак мистецтво цього періоду вже не поверталось до традицій письма XIX віку, взявши на озброєння інші засоби, які відтворювали внутрішній світ людини. На авансцену літератури виходять образи зі складною психікою, що поєднали любов до революції та закоханість у сизий дим віків української історії (“Редактор Карк” М.Хвильового), психологію революціонера-інтелігента і філософа, який схиляється перед пантеїстичним культом землі (“Землі дзвонять” М.Івченка), свідомого інтелігента та безжального буржуа (“Місто” В.Підмогильного).

Психічні явища, як-то: настрої, почуття, думки, враження — становлять вічні первені буття, з яких складається характер героя революційної, оновленої дійсності. Художня реалізація концепції людини 20-х рр. в часопросторі новел і повістей ґрунтується на одномоментних, обмежених суб'єктивним світом особи засадах, що виявляють рівновагу зовнішнього світу у внутрішньому бутті пер-

сонажа.

У вульгарно соціологічній тенденції звужується загальнолюдський простір і час, що створює героїв з чітко окресленим естетичним втіленням. Це “діти Жовтня” і певного соціального класу. В межах лірико-філософського стилю М.Івченко, В.Підмогильний зображують новітній духовний простір людської душі. Романтичний вітаїзм М. Хвильового моделює романтико-героїчний та водночас деформований характер. Естетичними принципами змалювання концепції людини доби Розстріляного Відродження виступають: гуманістична криза початку ХХ ст.; лірико-імпресіоністичний спосіб змалювання дійсності; суб’єктивно-умовний характер повіствування в новому епосі; звернення до психологічного аналізу неповторного потоку імпульсів внутрішнього буття людини; мотив роздвоєння психіки особи.

Розділ II. Еволюція художньої концепції людини в українській прозі 20-х рр.

“Блакитний роман” Гната Михайличенка приніс в українську прозу новий тип повіствування, в якому людина постає в первісній культурно-історичній цілісності власних рефлексій. Письменник у творі символізує міфологічні начала людської природи. Осмислення сутності життя героя та буття взагалі відбувається у структурах містичних уявлень Стародавнього світу. Концепція людини Г. Михайличенка ґрунтується на двох контрапунктах: універсальне й особисте, тобто об’єктивна міфологічна історія народження нової людини й суб’єктивне світосприйняття рефлектуючої особистості.

Узагальнення, виписування ідей, а не предметів на стильовому рівні відображено в кольорописі. Колір є одним із композиційних прийомів твору, що організовує як ідейно-сміслову єдність тексту, так і динаміку становлення світосприйняття головного героя.

Ключем до розуміння концепції людини в українській літературі 20-х років є творчість Миколи Хвильового — однієї з найвидатніших постатей цього періоду. Наскрізним образом його епосу є людина в епоху революційних змін, розвиток її характеру, самоствердження.

Змальовуючи внутрішній світ своїх героїв, М. Хвильовий уникає розлогих предметно-об’єктивних описів, прагнучи передати складну систему людської душі (її історію, стан) одним словом. Так, головний герой новели “Лілюлі” “дивився Голгофою” — образ, який втілює велику таїну життя митця. В оповіданні “Пудель” переосмислюються загальні атрибутивні ознаки людського в суспіль-

стві. Розколотість внутрішнього світу героїні новели “Силуети” має два береги — колишній плакатний образ часу революції та класичний, позачасовий лик з відомих картин. Усталені предметні означення по-новому артикуються письменником, виступаючи своєрідним кодом до художньої концепції людини М.Хвильового.

Внутрішній світ людини у творах Миколи Хвильового часто характеризують просторові епітети. Вони будуються на асоціативних зв'язках між образами дороги, шляху та простором внутрішнього світу героя (його почувань, емоцій). Естетичну природу слова письменника обумовлює перехід від символічної (однозначної) абстрактності до конкретної сторони предмета, насамперед чуттєво-емоційної, на новий рівень абстрагування— ідейно-емоційного смислу. За допомогою таких образів на структурно-стилістичному рівні тексту створюється суперреальний світ характерів героїв, особливості етичних установок яких визначає метафорична асоціативність мікрообразів. Останні ж стосуються насамперед психодуховних переживань особи у критичний момент життя.

Основою розвитку дії у малій прозі Миколи Хвильового виступає рухлива свідомість персонажа, що у безпосередньому потоці вражень і емоцій об'єднує об'єктивну картину реального революційного світу. Зовнішня подієвість замінюється внутрішнім смислом. Глибинні підсвідомі переживання героя засновані на асоціативності, що охоплює граничні межі образу— предметні і настроєві. Тому художній час у структурах текстів Хвильового звужується до окремих моментів почувань героя і водночас спіралеподібно розширюється, вливаючись у загальний потік галактичного, історичного часу.

На формування художнього простору буття й особистості у новелах Хвильового впливає суперечність між мрією та дійсністю. Свідомість персонажів оперує реальними й умовними категоріями, однаково доступними герою, розкриваючи нерівнозначність шарів психіки героя. Особливу взаємодію кількарівневого художнього простору виявлено в “Санаторній зоні”. Зачарований простір зони доповнений роздумами, які становлять ще одну частину твору. Він, як уособлення смислів людського існування, тече через свідомість Анарха.

Асоціативна структура характерів героїв письменника вказує на дві прикметні їх риси: розколотість і рухливість внутрішнього світу персонажа. Це герої вітаїстичного роздвоєння. Вони поставлені у ситуацію вибору, опинилися на межі граничного духовного і душевного напруження, дисгармонія їхнього “я” та

громадських інтересів, за авторською концепцією, повинна виявити сутність “м’ятежних” характерів майбутнього.

М.Івченко представляє інший тип комунікативного вираження художньої концепції людини. Одна із перших новел “До землі (Лірика осені)”, скомпонована як потік вражень і почувань героя, містить провідні моменти творчої манери письменника: прагнення передати почування людини, окреслити внутрішній світ героя; вживання епітетів, які стосуються насамперед очей, сміху, звукових образів.

У художній системі письменника внутрішній світ людини асоціюється з рослиною, яка росте і квітне або гине й спотворюється, значне місце посідають порівняння внутрішнього світу людини і землі, повноти/неповноти душі. Подібні змалювання ґрунтуються на поетиці спостереження: естетичного і психологічного, яке прозирає в світ природи і душі людської.

Обстоюючи тезу про те, що людина є втіленням усього космосу, який водночас уособлює її внутрішній світ, письменник неминуче звертається до образу землі. Вона у концепції М.Івченка набуває особистісного, іпостасного смислу в людині. Концепт землі виступає не соціальним чинником, а втілює морально-філософські здобутки людства. Предметом зображення у новелах і оповіданнях прозаїка найчастіше стає душевний розлад особистості, що виник внаслідок втрати її зв’язку із землею (точніше — власною сутністю). Так М.Івченко створює картину рідкісної перспективи— духовно-просторової.

Письменник наповнює образи художніх творів просторовою (малярською) і психологічною глибиною у вимірах одного — особистого відчуття часу (переважно миті, доби, епохи, вічності). Відмежовуючись від узвичаєного, конкретно-предметного вживання кольористичних епітетів, митець звертається до кольору як характеристики психічного стану, характеру, настрою героя. Золотий вживається на позначення найвищої гармонії душі; блакитний відтворює шлях героя до вищого духу; бузовий вживається як колір далі, невідомого, інколи на позначення рубежу настрою, відчуття; білий — втілює найвищий ступінь переживань людини; осібно в авторській концепції стоїть червоний — як втілення переродженого або щойно народженого нового героя (чуття, явища тощо); художня система письменника містить протиставлення світла й тіні, світла й темряви.

На структурологічному рівні його художня концепція людини відтворена як

емоційний, філософський тон чуття, характеру переживання героя тощо. Художнє слово як компонент характеру персонажів Михайла Івченка формує філософський тип героя у рамках ліризованого сприйняття.

Письменник моделює часовий простір своїх новел як культурно-філософський. Лірико-філософські відступи, в яких виражається перебіг художнього часу, розлогіші, покликані розгорнути єдиний, вічний часовий потік буття, що струменить через найдрібніші відтінки кольору пейзажу і почування особистості. Просторова організація прози М. Івченка ґрунтується на міфологічній моделі органічно єдиного всесвіту. “Первісні простори” життєвих цінностей, сконденсовані в образі землі, — це гармонійний, але статичний простір. Людська душа, складена з темних і світлих начал, є рухливим простором, відірваним від цілісної таємниці землі. Їх зіткнення, взаємопереплетення і відкриття покладено, зокрема, в основу повісті “Землі дзвонять”. У ній суєтним, дріб’язковим чварам героїв протистоїть поклик землі. В основі композиції та сюжету цього та інших творів лежить не подієво-фабульний, а асоціативний принцип.

Художня концепція людини у Івченка виявляє особливу перспективність характерів героїв, яка вказує на їх достовірність як символів. Концепція людини автора “Робітних сил” представляє лірико-філософський тип характеру героя доби Розстріляного Відродження.

Кінець 20-х років в українській літературі засвідчує появу великих романних форм. Описовість, притаманна художньому стилю прози XIX ст., змінюється розповідним тоном, в якому М.Івченко, В.Підмогильний зуміли поєднати лірико-імпресіоністичні, реалістичні картини з інтелектуально-філософськими роздумами, діалогами.

Метафорично-образне поле “Робітних сил” Михайла Івченка — це імпресіоністично-символічні картини природи та інтелектуальні діалоги героїв. Усі сюжетні лінії концентруються навколо внутрішнього світу героїв як світоглядної засади характеру людини. Він розкривається М.Івченком через емоційно-експресивні символізовані ознаки, якими наділяє автор кожного персонажа. Невіддільною ознакою образу Савлутинського є філософсько-прагматичні роздуми. Оріся має “прозоро-сірі очі”. Пристрасна кров Тосі— це образ, що відображає “темну безодню” її стихійної душі. Горошка характеризує голос.

Водночас важливою є антонімія персонажів. Савлутинський втілює інтелек-

туальне, раціо, Оріся — емоційну цілісність природи. Буйній стихії Тосі протистоїть темна душа Горошка. А самі пари Оріся — Савлутинський, Тося — Горошко протиставляються письменником як два різні способи життя.

Художньо-образна система роману В.Підмогильного “Місто” концентрована за організацію “Робітних сил” вже тому, що оповідь переважно стосується одного героя. Поліфонічності образів твору М.Івченка протистоїть монологічність роману В.Підмогильного.

Внутрішній світ Степана Радченка, його буття наділені автором сталими атрибутивними ознаками, які визначають у певний момент опису особливості “я” молодого героя. Їх у романі кілька: тіло–душа, френч–піджак, місто–село і под. Метафоричне осмислення понять автор поєднує з інтелектуально-філософським осягненням, що творить не лише художньо-образне, а й загальнокультурне тло образу людини у творі.

Образотворення Підмогильного ґрунтується на конкретному слововживанні і філософсько-художній традиції письменництва, тому мікроелементи тексту виступають і як лексеми з прямим значенням, і як образні комплекси, що розгортаються у тексті твору. Так, образи міста, села, френча, піджака у першій частині роману замінюються поняттями людина, річ, порожність, наповненість, ество, душа в другій. Роздуми героя стають більш змістовними, синтаксичні конструкції – розлогішими, а образи, змальовані в них, – глибшими. Упізнаванні одиниці тексту В.Підмогильного формують нові асоціації навколо них. Так виникає дилема міста і села, жакета і френча, тіла й душі, предметного й одухотвореного.

Енергії розвитку обставин і характеру письменники протиставляють пульс інтелектуального роздуму і світоглядні переродження героїв, що, зокрема, відображено в художньому часі романів. Звичайна для цього жанру насиченість тексту пригодами, яка втілює час романної дії, майже відсутня. Ситуації та випадки не нанизуються, а розширюються — нестримний потік діалогів і роздумів (“Робітні сили”) або просто роздумів (“Місто”) заповнює текст творів. Водночас художньо-часова модель екстраполює в іншу площину — простору художнього, створюючи протистояння Степана— міста (“Місто”), Савлутинського — природи (“Робітні сили”).

Втрата одного простору й освоєння іншого трансформується Підмогильним у площину Степанового мікрокосму, двобій Степана з містом асоціюється з двобоєм тілесно-матеріального й велично-духовного. “Робітні сили” М.Івченка,

навпаки, представляють просторовий дуалізм. Автор чітко окреслює усталено-незмінний простір дії — селекційна станція, акцентуючи увагу на внутрішніх чинниках. Дискусії і роздуми героїв становлять другу площину роману. Вона відображає ідею раціоналістично-механічного перетворення світу й суспільства. У цьому зв'язку образ Савлутинського— серединна частина твору, здатна об'єднати природній та інтелектуальний його простори в одне ціле, перетворивши їх у суцільний життєвий потік— робітню силу суспільного, особистого буття.

В.Підмогильний моделює інтелектуально-екзистенційний епічний характер, створений за допомогою інтелектуально-розумових елементів образного мислення. Це інтерсуб'єктивний світ української психіки. М. Івченко — інтелектуально-філософський тип характеру епічного героя, який перебуває у пошуках власного абсолютизму й універсальності.

Реалізація подібних епічних характерів відбувається у жанрових межах інтелектуальної прози завдяки асоціативному, символічному методу зв'язування думок і епізодів; послабленню фабульного напруження та єдності; складному пересіченню просторово-інтелектуальних планів оповіді.

Підґрунтям епічного характеру 20-х рр. ХХ ст. стала інтелектуально-філософська художня концепція буття. Інтелектуалізація психологізму як структури свідомості особистості видозмінює художню концепцію людини, створює епічний характер як внутрішній зміст особистості, складну філософську проблему.

У **висновках** узагальнюються результати дисертаційного дослідження.

Сучасне літературознавство засвідчує зростання інтересу до концептуальної своєрідності твору, тому художня концепція людини посідає особливе місце в літературно-критичному аналізі. На відміну від соціальної та філософської, вона оформлює ідею людського як естетично пережитої модель особи, розкритої за допомогою мистецьких прийомів у слові й через слово.

Духовний і естетичний досвід, втілений у конкретному творі, розкривається в художній концепції людини, яка охоплює три естетичні рівні літературного твору: структурно-стилістичний, художньо-образний і філософсько-універсальний.

На структурно-стилістичному рівні виявляються закономірності семантико-структурної організації тексту, особливості авторського слововживання, об-

разних парадигм, які втілюють своєрідність комунікативного оформлення образу героя. На цьому рівні моделюються етичні установки, внутрішній світ особистості. На художньо-образному розкриваються суперечності між зовнішньою дійсністю й внутрішнім життям особи, відтворені в особливих просторових і часових образах за допомогою психологізму. Це своєрідний ідейно-естетичний центр художньої концепції людини. Філософсько-універсальний рівень репрезентує особливості організації культурного простору епохи, представляє екзистенційні проблеми в своєрідних мовнокомунікативних формах, виражає універсальний закон існування людського “я”. Художня концепція людини через принципи естетичної організації тексту та закономірності образного осмислення дійсності втілює специфічний культурно-художній тип людини, характерний для літератури певного періоду.

Митці 20-х років ХХст., прагнучи передати мовно-естетичну цілісність народу України, руйнують містичне, сакральне значення слова. Звертаючись до конкретного чуття, реалії, письменники наповнюють твори умовно-асоціативними образами нового рівня. Вони прямо називають тонкощі й динаміку внутрішніх переживань особи у драматичний момент буття. Слово охоплює граничні межі образу: предметні та настроєві. У ньому відображається метафоризація художньої дійсності, звернена до внутрішнього світу людини та його емоційного вираження.

Завдяки ліризму, асоціативності, інтуїції, інтелектуальним теоріям, змалюванню реальних та ірреальних світів Г.Михайличенко, М.Хвильовий, М.Івченко, В.Підмогильний відображають унікальний суб’єктивний світ героя. Особа виступає як комплекс інтелектуальних, моральних, естетичних смислів, а епос відтворює багатозначну психологічну колізію— головну рушійну силу оповіді. Боротьба свідомого та підсвідомого стає провідним композиційним прийомом у творчості прозаїків. Кореляція меж внутрішнього й зовнішнього світів, підсвідомих прагнень та реальних можливостей як драматичний момент усвідомлення героєм власної сутності— основа художніх прийомів і засобів змалювання людини доби Розстріляного Відродження.

Художня реалізація концепції людини 20-х років ґрунтувалася на відтворенні одномоментного суб’єктивного світу особи завдяки інтенсивному ритмові, образним і звуковим асоціаціям, мозаїчній композиції, настроєвому сюжету.

У творах Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного кон-

цепція людини розкривається на основі актуального хронотопу— одного чи кількох драматичних моментів, які відтворюють трагічні зміни духовного світу героя. Швидкоплинний перебіг психічних реакцій персонажів, настрої, спогади, думки співвідносяться з ширшими категоріями — плане-тарним часом і простором, майбутнім, вічними філософськими іс-тинами, інтелектуальними теоріями. Просторово-часова реалізація концепції людини доби Розстріляного Відродження ґрунтується на спіралеподібному розгортанні чи співвіднесенні індивідуального хронотопу із вселюдським або універсальним. Організаційним началом у творах прозаїків виступає не система подій, а свідомість особи, що прагне осмислити оточуючий її дивний, абсурдний, почасти ворожий світ.

“Блакитний роман” Г. Михайличенка на основі містичних концепцій минулого відтворює символічний, досить умовний характер рефлектуючого героя. За допомогою кольоропису, асоціацій, органічного поєднання імпресіонізму й символізму письменник передає психологічні змагання роздвоєної душі людини на межі епох.

Часопростір у новелах М. Хвильового, розкручуючись із малого людського “я” персонажа, поступово охоплює нові й нові простори й часи, убираючи в себе інших людей та інші світи, розвивається до меж країни, епохи, всесвіту, Галактики тощо й становить єдину неподільну цілісність духовного всесвіту індивідуального “я”. Герой Хвильового — це герой драматичного пошуку і трагічного становища. Підсумок життєвих шукань його персонажів часто винесений за межі твору, оскільки лише в зіткненні думок і вчинків письменник вбачав справжній шлях до народження “геніального неспокійного громадянина” прийдешньої епохи.

Просторова організація прози М.Івченка ґрунтується на міфологічній моделі органічно єдиного всесвіту. Часовий простір своїх новел Івченко моделює як культурно-філософський. Лірико-філософські відступи, в яких виражається перебіг художнього часу, розлогі, мають переважно символічний характер, покликаний розгорнути єдиний та вічний часовий потік буття. У межах ліричного освоєння світу Івченко звертається не до універсально-типізуючих етичних ідеалів, а до універсально-індивідуалізованих, в яких універсум землі (космосу) розкриває індивідуальний, неповторний світ людської душі. Автор представляє в українській прозі 20-х рр. лірико-філософський тип характеру.

Письменники, незважаючи на такі відмінності етичних установок героїв тво-

рів М. Хвильового та М. Івченка, відтворюють процес деформування характерів під впливом різноманітних явищ суспільного життя і моментів сприйняття всесвіту, ідей, революції, війни, часу, навіть кольору, запаху, асоціації тощо. Особистість, як впливає з художніх концепцій людини доби Розстріляного Відродження Миколи Хвильового та Михайла Івченка, — це сукупність смислів людського буття. Митці прагнуть змалювати людину не в соціальних структурах суспільства, а в духовних, ціннісно-життєвих. Звідси — ідея індивідуалізації особистості, здатної глибоко думати і почувати, гармонізувати власні біопсихічні якості в яскраву цілісність характеру.

На кінець 20-х рр. ліричні, настроєві характери героїв змінилися на інтелектуально-філософські. У великих епічних формах змальовується інтелектуально-екзистенційний, інтелектуально-філософський характер персонажів. Через внутрішній монолог, різні варіанти “потoku свідомості”, діалоги, розлогі роздуми, зіткнення реального світу та ідеальних мрій розкриваються глибинні філософські смисли людського існування. Психологія героя, його внутрішній світ співвідносяться з інтелектуальними теоріями, екзистенційною проблематикою сучасності, філософськими універсальними смислами.

Образи людини в “Робітніх силах” М. Івченка, “Місті” В. Підмогильного постають насамперед як образи думок, системи мислення. Їх характер розкривається в численних монологах і діалогах, розгорнутих філософсько-інтелектуальних роздумах і описах, самоспостереженнях героя над своїм духовним життям. Етично-моральні шукання персонажів — повноправні складові їхньої свідомості, рушійні сили сюжету та композиції; їх зіткнення, переплетіння, відштовхування та об’єднання зумовлює розвиток характеру дійових осіб. Водночас моральні випробування головних героїв творів “Місто” та “Робітні сили” мають не тільки виразний філософський характер, а й емоційно-напружений.

Повість і роман кінця 20-х рр. представляють в українській літературі особливий тип художньої структури, в якому психологічний аспект зображення поєднується зі складною ідейно-композиційною побудовою, покликаною відобразити психодуховний світ героя на філософсько-інтелектуальному рівні. Художні відкриття 1910-х років — ліричний орнаменталізм, прийоми імпресіоністичного настроєвого письма — органічно поєднуються з такими позасюжетними елементами, як філософські теорії та ідеї, і моделюють на кінець 20-х років концепцію людини доби Розстріляного Відродження як багатогранне осмислення феномену

людського буття.

Така своєрідна інтелектуалізація психологізму як структури свідомості особистості видозмінює художню концепцію людини доби Розстріляного Відродження в романі 20-х рр., а отже, створює епічний характер як внутрішній зміст особистості, складну філософську проблему, індивідуальну форму існування цілісних, таємничих і простих істин буття людини, розгорнену в межах інтелектуальної прози.

Художня концепція людини доби Розстріляного Відродження сформована на основі традицій екзистенційного філософствування. У характерах героїв Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного втілено культурно-філософські досягнення попередніх епох, які осмислені прозаїками на основі модерних прийомів змалювання людини. Лірико-психологічні засоби відображення “я” особи поєднуються з філософським сприйняттям світу, що засвідчує перехід літератури від відтворення самотнього героя з розколотою психікою до відображення багатогранного внутрішнього світу людини, складеного не лише з драматичних переживань, а й цілісного простору інтелектуальних відкриттів людства.

Художня концепція людини доби Розстріляного Відродження стрімко еволюціонує: від змалювання символічно-умовного характеру до роздвоєного, а згодом інтелектуального. Вона відображає становлення в художніх структурах епосу 20-х років ХХст. нового естетичного ідеалу митців— незбагненого світу людського “я”.

Основні положення дисертації відображено у 5 публікаціях:

1.Змалювання історичної постаті в українській прозі початку й кінця ХХ століття // Дискурс сучасної історичної романістики: Поетика жанру: Наукові студії.— К.: Видавничий центр “Київ. університет”, 2000.— С.332–338 (0,3 друк. арк.).

2. Людина і світ у художній концепції Михайла Івченка // Вісник (Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика). Вип.8.– К.: Видавничий центр “Київ. університет”, 2000.— С.34–36 (0,3 друк. арк.).

3.Людина і світ у часопросторі новел М.Хвильового та М.Івченка// Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. Вип.6.— К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001.—

С.110–117 (0,6 друк. арк.)

4. Особа в інтелектуальній прозі 20-х років (В. Підмогильний “Місто”, М. Івченко “Робітні сили”) // Сучасний погляд на літературу: Зб. наук. праць. Вип. 5.— К.: ІВЦ Держкомстату України, 2001.— С. 60–64 (0,5 друк. арк.).

5. Філософія життя і смерті в “Блакитному романі” Гната Михайличенка // Вісник (Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика). Вип.7.— К.: Видавничий центр “Київ. університет”, 1998.— С. 30–34 (0,6 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Романенко О.В. Концепція людини в українській літературі 20-хрр. ХХ ст. (на матеріалі прози Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В. Підмогильного).— Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01. — українська література— Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 2002.

Розвідка присвячена дослідженню художньої спадщини Г.Михайличенка, М.Хвильового, М.Івченка, В.Підмогильного, визначенню проблемно-стильових домінант української прози, які зумовлюють особливості концепції людини доби Розстріляного Відродження. У роботі запропоновано новий підхід до епосу 20-х років, який трактується й аналізується як цілісний художній світ. Проаналізовано важливі складові поетики прози доби Розстріляного Відродження: асоціативні образи, психологізм як невіддільна складова мінливої психіки героя, особливості художнього часу і простору новел, повістей, романів.

Епос 20-х років як неповторна та цілісна система визначає стрімку еволюцію художньої концепції людини в творчості українських прозаїків: від змалювання символічно-умовного характеру до роздвоєного, а згодом — інтелектуального.

Основні результати дослідження апробовані в публікаціях і можуть використовуватись в освітній практиці, наукових дослідженнях української літератури 20-хрр. ХХ століття.

Ключові слова: художня концепція людини, характер героя, психологізм, художній простір і час, образ людини, асоціація, інтелектуальний характер.

АННОТАЦІЯ

Романенко Е. В. Концепция человека в украинской литературе 20-х гг. XX ст. (на материале прозы Г.Михайличенко, М.Хвылевого, М.Ивченко, В.Пидмогильного).— Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. — украинская литература — Национальный педагогический университет им.М.П.Драгоманова, Киев, 2001.

В диссертации исследуется уникальный культурно-художественный тип человека, представленный в украинской литературе 20-х гг. XX в. Это личность высокого внутреннего напряжения с расколотым сознанием. Этическая модель героев прозы Гната Михайличенко, Николая Хвылевого, Михаила Ивченко, Валериана Пидмогильного предполагала объединение чувства одиночества с “активным романтизмом” виталистической влюбленности в жизнь и будущее. Романтическое самоутверждение персонажа в новом для него обществе и трагедия разрушенных основ прежнего бытия воплотились в концепции человека эпохи Расстрелянного Возрождения. Установлено, что основой кардинальных эстетических трансформаций в эпосе 20-х годов XX в. стали противоречивые изменения духовного мира человека.

Проанализованы эстетические основы реализации художественной концепции человека, определены основные принципы и подходы к изображению характера героя в литературе эпохи Расстрелянного Возрождения, раскрыты особенности изображения мифологическо-титанической, философско-этической, а также трагической личности в эпосе 20-х годов.

Рассмотрены эстетические особенности “Блакитного романа” Г.Михайличенко, передающие рефлексивный характер и отражающие стремление писателей 20-х гг. представить образ человека новой эпохи.

Исследованы эстетические особенности поэтического слова Н.Хвылевого, раскрывается своеобразие пространственно-временной организации его новелл и повестей. Определено, что герой Николая Хвылевого— это герой драматического поиска. Эстетической основой художественной концепции человека с раздвоенным сознанием стали ассоциативность образов, спиралевидное раскручивание времени, противоречия между мечтой и действительностью.

На основе анализа новелл М.Ивченка показано, что прозаик представляет в украинской литературе лирико-философский тип характера. Его художественная концепция человека основана на мифологической модели мироздания, в которой

земля выступает главным морально-философским образом. Строя композицию на основе ассоциативного принципа, писатель отображает дисгармонию в душе человека, который утратил связь с землей.

Анализируется и своеобразие изображения человека в романах “Місто” В.Пидмогильного, “Робітні сили” М.Ивченко. Установлено, что повесть и роман конца 20-х годов XX ст. представляют в украинской литературе интеллектуальный характер. Сравнительный анализ произведений писателей показывает не только его эстетические особенности, но и отличие интеллектуально-экзистенциального характера героя в повести В.Пидмогильного и интеллектуально-философского – в романе М.Ивченко.

В процессе разностороннего аналитико-синтетического рассмотрения произведений прозаиков 20-х гг. XX ст. сделан вывод о том, что художественная концепция человека эпохи Расстрелянного Возрождения сформирована на основе экзистенциального философствования. На примере всестороннего исследования особенностей художественного изображения человека в новеллистике, повестях Г.Михайличенко, Н.Хвылевого, М.Ивченко, В.Пидмогильного определена эволюция концепции человека эпохи Расстрелянного Возрождения: от изображения символически условного характера к раздвоенному, а затем интеллектуальному.

Это отражает переход литературы от изображения одинокого героя с расколотым сознанием к воплощению многогранного внутреннего мира человека, сотканного из драматических переживаний и целостного пространства интеллектуальных открытий человечества.

Художественная концепция человека эпохи Расстрелянного Возрождения в прозе 20-х гг. XX века воплотила культурно-философские достижения предыдущих эпох, осмысленные прозаиками на основе модернистских способов изображения человека в произведении. При помощи образно-ассоциативного художественного мышления писатели утверждают уникальность бытия личности, неповторимость его внутреннего мира.

Ключевые слова: художественная концепция человека, характер героя, психологизм, художественное пространство и время, образ человека, ассоциация, интеллектуальный характер.

ANNOTATION

The concept of the person in the Ukrainian literature in the 20-ies of the XX century (using the prose of G. Mihaylichenko, M. Hvilevogo, M. Ivchenko, V. Pidmohylnogo): Dissertation for the Scholarly Degree of Candidate of Philological Sciences According to Specialization No 10.01.01.— Ukrainian Literature.— National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kiev, 2002.

The study is devoted to the research of an art heritage of G. Mihaylichenko, M. Hvilevogo, M. Ivchenko, V. Pidmohylnogo, definition of problematic and stylistic dominants of the Ukrainian prose, which stipulate the concept of the person of epoch of Executed Revival. The thesis proposes a new approach to the epos of the 20-ies years, which is treated and analyzed as integral art world.

Using associative images, description of colours, psychologism as integral part of variable mentality of the hero within the framework of the especial art time and space of short stories, narratives, novels the writers of the 20-ies years describe the person in spiritual, valuable and vital structures. The epos of the 20-ies years as unique and integral system determines rapid evolution of the art concept of the person in works of the Ukrainian prose writers: from the description of symbolical and conditional character up to bifurcated, and then — intellectual.

The primary results of research approved in the publications, can be used in educational practice, scientific researches of the Ukrainian literature of the 20-ies years of the XX century.

Key words: the art concept of the person, character of the hero, psychologism, art time and space, image of the person, association, description of colour, intellectual prose.